

A KURUC HADSEREG ÉS A REGULEMENTUM UNIVERSALE

Hadszervezés és hadellátás Ónod után

1707-ben az ónodi országgyűlésen a 10. törvénycikkkel a kuruc rendek törvénybe iktatták a Regulamentum Universalét. Hadszervezés és hadellátás tekintetében a szabadságharc Ónod utáni szakaszára a Regulamentum megkerülhetetlen tétel, a benne lefektetett normatívák a még hátra volt négy évre, legalábbis a szándékok szintjén, megszabták a kuruc hadsereg szervezeti és működési keretét, a lehetőségekhez képest mederben tartották a hadsereg belső életét, rendjét. Magát a Regulamentumot, a kuruc szabadságharcban betöltött szerepét a magyar történetírás kellően értékelte, sommázva és megállapítva, hogy az, mármint a Regulamentum, kevéssé tükrözte a szabadságharc hétköznapi valóságát; ami benne megfogalmazódott, inkább egy vágyott állapot, elérendő cél, mondhatnánk ideálkép volt a hadseregről. A mindennapok, amelyeket szabályozni akart, jóval zavarosabbak, és a hadsereg egészére nézve jóval sivárabbak voltak. Mindazonáltal a Regulamentum, létező törvényként, főleg a hadi rendtartásban és hadellátási kérdésekben, tájékozási pontként szolgált, egyben pedig üzenetként is a társadalom felé, hiszen jó esetben számszerűsíthetővé tehetette a társadalom és a hadsereg kapcsolatát, a társadalmat sújtó, a katonáskodással, ezen belül is legfőképpen a hadellátással együtt járó terheket. A Regulamentumban megállapított normatív rend tehát, összességében, gátat vehetett a háborús viszonyok hozta önkényeskedésnek, erőszakoskodásnak, vagy legalábbis kiszámíthatóvá, másként megfogalmazva törvényesített és felügyelt állami monopóliummá tette azt.

A Regulamentum cikkelyeinek jó része hadszervezéssel és hadellátással foglalkozik. A XVIII. század hajnalán a hadügyek eme két fontos kérdése a legszorosabban összefüggött – nemcsak a kuruc Magyarországon, de szerte Európában – a hadsereg modernizációjával, tágabb értelemben az állandó hadsereg problematikájával. A hadsereg kiegészítése, szervezeti felépítése, létszámviszonyai, az egyes alakulatok napi működése, a fegyver-, lőszer- és ruházati ellátás, az élelmezés, az egyes szervezeti egységek pénzügyei, a katonák egzisztenciája, zsoldja valójában szintiszta katonai-logisztikai és szervezeti kérdések voltak, továbbgyűrűző hatásukban azonban a legtágabban értelmezve is társadalmi problémák. Másként szólva: ami az egyik térfélen a hadseregnek általában, és a katonának személyesen, törvényben lefektetett, vagy külön szerződésekkel biztosított rendszeres járandóság, az a másik térfélen, a társadalom számára, kötelező hadi szolgáltatások sora, a hadsereggel való kényszerű együttélésből fakadó konfliktussorozat, napi súrlódás: katonaadás, pénz-, élelem- iparcikkadó, téli szállás, szekerezés, egyfajta napi kiszolgáltatottság, amit saját kvótája arányában a társadalom minden csoportja megszemlél. Vagy ha még más szemszögből nézzük: a hadsereg éppúgy ki van szolgáltatva a társadalomnak, az ország gazdasági pénzügyi lehetőségeinek, adózási képességének és teljesítési kedvének, amiképpen a társadalom az adóbehajtó hatalom repressziójának. Olyan kérdések ezek, amelyekre Európa tehetősebb részein sem találtak könnyen választ, nálunk pedig, ahol a társadalom teherbíró képessége a XVIII. század elején összehasonlíthatatlanul kisebb, ahol kevés a pénz, visszamaradott a gazdaság, s mindehhez

képest aránytalanul nagy a hadsereg létszáma, mint ahogy a kuruc Magyarországon volt, ezek a kérdések sokkal élesebben és szinte minden esetben az egész társadalmat érintően vetődtek fel.

Írásom e két kérdés 1707–1711 közötti alakulását vizsgálja, mindenekelőtt a kuruc állami szerepvállalás formáit, közvetlen vagy közvetett szervező és „gondoskodó” tevékenységét a hadsereg életében, mindennapjaiban. Mekkora részt tartott meg (volt képes, vagy kénytelen megtartani) a központi hatalom a maga számára hadsereg a működtetéséből, illetve mennyit kellett ráhagynia, vagy éppen szükségből továbbadnia a törvényhatóságoknak, vármegyéknek, városoknak, netán a működést rábíznia magukra az érintetteknek, a katonaságra és a vármegyékre. Az általános normatívák kialakítása mindenképpen állami feladatnak számított, amely szerepét a kuruc állam, több-kevesebb hatékonysággal, a szabadságharc e fázisában be is töltötte; a *Regulamentum Universale* megalkotása és törvénybe iktatása ennek a tevékenységének mintegy a csúcspontját jelentette. Azonban ezzel együtt is, éppen az állami működés gyengeségéből fakadóan, mindvégig jellemző volt a kuruc államra egyfajta egészen direkt, szinte „atyáskodó,” napi szintű, központi beavatkozási kényszerkötelezettség is, amit – paradox módon – egyfelől az állam megalkotta normatívák, pontosabban azok „életszerűtlensége,” másfelől az állami adminisztráció, mindenekelőtt a hadellátó apparátus részszervei és területei egymást átfedő tevékenysége miatt beálló gyakori zavarok gerjesztettek.

Ez a kettősség sajátos és vegyes hatékonyságú kuruc gyakorlatot eredményezett az 1707–1711 közötti évekre. Alapjait az 1706–1707 telén kimunkált hadseregreform teremtetten meg, melynek legfőbb letéteményese – pozíciójánál fogva is – Bercsényi Miklós, a kuruc hadak főgenerálisa volt. Szerepét nem lehet eléggé hangsúlyozni. A korábbi évek másik fő hangadója, Forgách Simon szava, akkor már őrizetben lévén, nem sokat számított, így a főgenerális elképzelései lényegében opponálás nélkül, fejedelmi egyetértéssel valósulhattak meg. A hadszervezés kérdésében Forgách és Bercsényi elképzelései között koncepcionális különbség figyelhető meg. Forgách, amikor még hatalmi helyzetben volt, a hadsereg modernizációját egyfajta „elit” elv érvényesítése mentén képzelte el, amit elég jól mutatnak azon gyakorlati szervezési lépései, melyeket 1705–1706-ban reguláris *corpusa* fenntartása érdekében tett – többnyire tábornoktársai fanyalgó, vagy akár vehemens elutasítása ellenére is.¹ Bercsényi modernizációja inkább nivelláló törekvésnek tekinthető, amely a hadsereg jóval nagyobb hányadára terjedt ki, és Forgáchéhoz képest kevésbé radikális: adminisztratív, lényegében hadszervezési, illetve az európai gyakorlatból, szűkebben a Habsburg seregből átvett kurrens hadellátási, élelmezési, fizetési újdonságok, és a hazai valóságból értelmezett újítások halmaza, s egyáltalán nem koherens gyakorlati lépések láncolata. Bercsényi működése inkább a napi kihívásokra adott – akkori mércével releváns – válaszok egymásutánja, de mondhatnánk akár azt is, hogy részleteiben trükkök, furfangok sora, vagy csupán futás az idő után.

A kérdés ezen a ponton másként is feltehető: előre- vagy visszalépés-e Bercsényi 1706–1707-es ténykedése Forgáchéhoz képest? Forgách perfekcionista hadsereg-moderнизálásához képest Bercsényié mindenképpen realista, ami tükröződik a hadsereg szer-

¹ Forgách hadszervező tevékenységéről a regularizálás kapcsán *Ságvári György*: Kuruc regularizálás 1704–1706. In *Czigány István* (szerk.): *Az államiség megőrzése. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharcról*. Budapest, 2002. 189–228. o.

kezetének a hazai katonai-közigazgatási hagyományokhoz való igazításában (főkapitányságok), s ugyanígy a regimentek – szinte az egyes emberekkel is számot vető – tételes újjáalakításában. A korabeli hadi terminológia redukciónak² nevezte ezt az 1706-télen lezajlott hadszervezeti modernizálást, aminek véghezvitele egyértelműen Bercsényi nevéhez köthető. „Ennek (ti. a redukciónak) ... *practicabilitását kitanultam*” – írta a fejedelemnek 1706 novemberében. Bercsényi redukciója valójában radikális hadszervezeti átalakítás volt, ami Forgách reguláris corpusának felszámolásával, a valóságban az egyes lovas- és gyalogezerdek – ahogy nem sokkal később a Regulamentumba is bekerült – a „regimentek és compániák státusának, a tisztségek collatiójának” „rendbetételét,” vagy ahogy a történeti értékelések megfogalmazták: „arányosítását” jelentette. Több regiment megszűnt, illetve egymással összeolvadt.

Az átszervezés első fokán a hadkiegészítés területi-közigazgatási elvekre alapozott racionalizálását jelentette: „... *eo facto Verbplatcza minden regimentnek lehetne saját vármegyéje* ...” – jelezte Bercsényi a fejedelemnek fentebb idézett levelében. Említett tanulmányában Mészáros Kálmán hívta fel a figyelmet ezen elv lépcsőzetes kialakulására. Az első tervezetekben még hangsúlyos volt a territoriális szemlélet, vagyis az egyes ezredek hadkiegészítési területei – ahogy a korabeli dokumentumokból kikövetkeztethető – inkább földrajzilag behatárolt tájegységeket jelentettek. Bercsényi célja az volt, hogy az egy tájegységhez tartozó, „széjjel szerte szedett” katonákat az adott területre kijelölt regimentbe terelje. A végleges megoldás ugyanakkor már a közigazgatási határokat preferálta, amennyiben minden regimentet egy (néha több) vármegyével kapcsolta össze. Ez a tételt a Regulamentumban is rögzítették.³ A területi-közigazgatási elvnek továbbgyűrűző hatása is volt, ami egyben új alapokra helyezte a hadak ellátását is. Ennek érvényesítéséhez az adórendszer átalakításán keresztül vezetett az út (dicális adó). Lényege többek között, hogy a beszedett adók – pénz, főleg pedig naturáliák és szolgáltatások – a vármegye hivatali közreműködésével, lényegében direkt módon jutottak a vármegyéhez kapcsolt konkrét regimenthez. A vármegyék ezzel kulcsszerepbe kerültek (kényszerültek) a hadsereg működtetésében.

Hasonlóan gyakorlati megoldást kívánt a Forgách letartóztatása után magukra, illetve a kuruc állam nyakára maradt külföldi zsoldosok helyzetének rendezésére is. A konfliktust itt elsősorban az jelentette, hogy a külföldi katonaság aránytalanul jobb kondíciókkal rendelkezett, mint a hazai, mivel Forgách egykori reguláris corpora ezredeinek alapító pátensei a külföldi zsoldosoknak a korabeli európai standardnak megfelelő jogokat, főleg pedig jobb ellátmányt biztosítottak.⁴ A külföldi zsoldosok száma Forgách szerepének

² A témáról legújabban, több fontos új dokumentum közreadásával és rövid historiográfiai áttekintéssel *Mészáros Kálmán*: Hadserگزervezés és redukció a Rákóczi-szabadságharcban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1999/3. 602–626. o.

³ „... a hadak és a vármegyék közt eredhető confusio eltávoztatására rendeltetett az is, hogy a' melly regiment, melly vármegyéből állíttatik, ahhoz incorporáltassék az ott találandó praesidium és gvarnizon, úgy hogy a' tisztek ott léte alkalmatosságával mindenekben a' magok regimentje observatióját illető dolgokban onnan várhassanak és idejek s módjok lehessen a' continue való recrutázáshoz...” Regulamentum, Első rész, 5. pont. In: Rákóczi hadserege 1703–1711. Válogatta és a bevezetőket írta *Bánkúti Imre*. Budapest, 1976. 193. o. A szabályzat más helyein is történik utalás a vármegyékre, főleg a szolgáltatások taglalásakor, a szekerezés, a beszállásolás, élelmezés, aprónundér kapcsán.

⁴ 1706 novemberében Bercsényi levélben fejti ki a fejedelemnek, hogyan képzeli el a kérdés megoldását: „A regulárisnak regulája iránt én, Kegyelmes Uram, úgy gondolkozom: praeter formam tractamenti minden

hátterbe szorulásával, s főleg lecsukata után – éppen a fizetések elmaradása miatt – ugyan erősen lecsökkent, de még így is egyik igen komoly törésvonalát jelentette a kuruc hadseregnek. Bercsényi 1706 novemberében azt javasolta a fejedelemnek, hogy össze kell írni, kinek milyen a „nemzete és bėjövésének cirkumstantiája, tisztnek úgy mint közönségesnek ... és ... félretéve secreteumban az németet a reguláris lovas regimenteket a vármegyék zsoldosaival kell pótolni.” Mintegy félezer külföldi zsoldos lovas sorsáról kellett dönteni.⁵

Külön problémát jelentett e tekintetben a külföldi tisztek státusa. Létszámuk –a kor zsoldos mentalitásából is fakadóan –a szabadságharc alatt mindvégig erősen ingadozott. Ha rendszeren kapták a fizetést, akár százak is lehettek a kurucok között, máskor erősen lecsökkent a számuk. 1707 telén annyian voltak – túlnyomó részben németek – hogy kitelt belőlük⁶ egy-egy lovas- illetve gyalogezred tisztikara, s még szabad státusúak is maradtak. Esetükben is két koncepció gyürközött egymással: keverjék az idegen tiszteket a magyarországiakkal, avagy szeparálják őket, s szervezzenek számukra olyan ezredeket, ahol nincsenek magyarországiak. Korábban Forgách és maga a fejedelem is, azon a véleményen volt, hogy a tisztikar „keverése” a legjobb megoldás, mondván, hogy a szakmailag képzett külföldi tisztektől a reguláris módit nem ismerő magyarországiak közvetlenül eltanulhatják a reguláris módszereket. Ezzel szemben 1706–1707 telén már az volt az uralkodó vélemény, hogy a reguláris ezredek külföldi tisztjeit a ki kell venni a magyarországiak mellől, s két idegen ezredet kell szervezni, „Obester Norvald” vezetése alatt egy lovast, „Obester Bonafus” vezetése alatt pedig egy gyalogost; az indok: sok volt a viszálykodás a hazai és a külföldi tisztek között.⁷

Ennél azonban – legalábbis a forrásokból erre következtethetünk – többről volt szó! Bercsényinek nem csak egyszerűen a külföldi zsoldosokkal volt baja, hanem „reguláris” elnevezéssel is, ami ezeknek a katonaelemeknek szinte szinonímája volt a korabeli köznyelvben. Álláspontja egy 1707 február 1-én Réthey Györgynek adott direkciónból válik világossá: nehogy „az eddig viselt reguláris nevezetnek idegenséghe kedvetlenséghe okozzon sok nemes s tisztek között, abhorreálván az dragonsághatúl szolgálatakat, ... tudományt kell tenni mindenek között, hogy az reguláris és Dragonyos nevezetben, s hivataljában egyedül azon idegen Nemzetből szedett s erigált Regementek fognak maradni, az többi penighlen nem léznek olyan Reguláris dragonyosok, hanem ... Magyar Karabélyos Ezerek, és úgy valamint, ahogy az méltóságos Fejedelem oldala mellett karabélyos ezerében szerencsájének és böcsülettyinek tartya mind úri, mind úri nemessi iffjú tisztviselését, s mind köznemesi vitéz legény karabélyossi szolgálattját”⁸ A regulamentum-

edictumok és regulamentumoknak egyezni kell.” Bercsényi Rákóczinak, 1706. november 30. Archivum Rákócziánium. II. Rákóczi Ferenc levéltára. Első osztály, Had- és Belügy. V. k. (a továbbiakban: AR) 327. o.

⁵ Uo.

⁶ Bercsényi Réthey Györgynek, 1707. február 1. OSzK Kézirattár, Fol Hung. 1389/VI. 100. f.

⁷ A két ezred szervezése körüli eseményekre reagál 1707. április 15-i levelében Bercsényi a fejedelemnek. Arról ír, hogy létszámban a tervezettnél gyengébbek lesznek az ezredek, mert „közel sem tanáltatott annyi német, az mennyi listájok tartott az regementeknek, de desertorok úgyis lesznek majd az ellenségétől, s azokkal fel lehet őket tölteni. A tisztikar azonban megvan, de Norvald csak a szép feleségüeket válogatja, Bonafusz az maga humorához valókat”. Áprilisa Bonafusz ezredében 900, Norvaldében 700 körüli volt a zsoldosok száma. AR I/V. 396. o.

⁸ OSzK Kézirattár, Fol Hung. 1389/VI. 102. f.

ban tételesen nem is fordul elő a reguláris megnevezés, helyette valóban a „karabélyos” elnevezéssel találkozunk, amelynek státusbeli ellenpárja a „mezei lovashad”. A gyalogezredeknel pedig még ennyi különbségtétel sincsen: ők egyöntetűen „mezei gyalogezredeként” említetnek.

A reform gyakorlati lépései, legalábbis céljaikat tekintve, azonosak a Habsburg haderőtől eltanult (elletesett) mintákkal. A tervek kidolgozói, de maguk a legfelsőbb kuruc hadvezetés tagjai is, az „Erblandokban” megismert szervezési és hadellátási gyakorlatot utánozták, és azok jelentették a viszonyítási pontokat is. Amint az néhány fennmaradt dokumentumból és számos utalásból valószínűsíthető, 1706–1707 telén, a Reglamentum előkészítésének időszakában, több olyan elemzés is készülhetett, amelyekben a magyarországi gyakorlatot összevetették a Habsburg hadseregével. Egy keltezetlen, de bizonyosan 1706–1707 telén keletkezett, többoldalas háttéranyag például a Habsburg seregben követett német fizetési és ellátási módról értekezett. Az egyébként befejezetlen eszmeifuttatás végkicsengése a kuruc hadaknak a némettel szembeni nagyfokú pazarlása. A ruháztatás tekintetében például arra hívja fel a figyelmet, hogy a német hadakban⁹ „*mundérungot szerezni is csináltani is fizetést is sollicitálni s egyszóval minden regement dolgát az regement költségén köll folytatni, kit is Regimentskostnak hínak, kibent tiszt és közönséges posztjai edgyaránt concurrálnak, nálunk ingyen zaklatja vármegyét, készen veszi az assignatiókat a mundírra, ingyen szabattya, s ingyen varrattya, sem rendi, sem száma, in effectu kit viszonyítani fog majd az univerzális computus ...*” Ugyanez fogalmazódik meg, már mintegy konklúzióként, Bercsényi egyik 1707-es, a fejedelemnek írt levelében a ruhátlanságról panaszkodó ezredek kapcsán: ha azok maguk gazdálkodtak volna, maguk intézték volna saját költségen a mundérkészítést, -beszerzést, már lehetett volna kész ruházatuk. Ne panaszkodjanak a regimentek, mert a „kincstári ellátmányból” csak annyi jár, amennyi az ezred „effectivus statusa;” „*minthogy ez nem ingrediálja az ő, hanem az ország cassáját ...*”¹⁰

Amint arra utaltam, a reform leglátványosabban a had átszervezését érintette. 1706–1707 teléről több hadrendi variáns maradt fenn, ezek egyike éppen Bercsényi közvetlen környezetéből való. A hadrendben a főgenerális négy hadtestbe (corpus) osztotta be a kuruc regimenteket, az alábbiak szerint.

Tiszáninneri hadtest (Corpus Cistibiscanum) Forgách Simon vezetése alatt		Tizántúli hadtest (Corpus Transtibiscanum) Károlyi Sándor vezetése alatt		Dunáninneri hadtest (Corpus Cisdanubianum) Barkóczi Ferenc vezetése alatt		Dunántúli hadtest (Corpus Transdanubianum) Eszterházy Antal vezetése alatt	
Lovas- ezred	Gyalog- ezred	Lovas- ezred	Gyalog- ezred	Lovas- ezred	Gyalog- ezred	Lovas- ezred	Gyalog- ezred
Forgách Simon	Róth (János György)	Szőcs János	Perényi Miklós	Eszterházy Antal	Nyáray (Náray László)	Somogyi Ádám	Domonkos Ferenc
Ifj. Barkóczi Ferenc	Radics András	Szemere (László)	Esze Tamás	Eszterházy Dániel	Révay Imre	Bottyán (János)	Móré András

⁹ HL 65. doboz 165. f.

¹⁰ AR I/V. 383. f.

Tiszáninneni hadtest (Corpus Cistibiscanum) Forgách Simon vezetése alatt		Tiszántúli hadtest (Corpus Transtibiscanum) Károlyi Sándor vezetése alatt		Dunáninneni hadtest (Corpus Cisdanubianum) Barkóczi Ferenc vezetése alatt		Dunántúli hadtest (Corpus Transdanubianum) Eszterházy Antal vezetése alatt	
Lovas- ezred	Gyalog- ezred	Lovas- ezred	Gyalog- ezred	Lovas- ezred	Gyalog- ezred	Lovas- ezred	Gyalog- ezred
Orosz Pál	Csajághy János	Boné András	Eölyüs János	Jászság	Révay Gáspár	Kisfaludy György	Cziráky (László)
Csáky Mihály	Lóczy András	Sennyei Ferenc		Luzsinszky Sándor	Czelder Orbán	Török István	
Réthei György	Színai András	Ilosvai Bálint		Berthóti István	Fodor László	Balogh Ádám	
Deák Ferenc	(Andrássy István ?) Fejérpataky	Kárándy Mihály		Ebeczky István	Thuróczy Gáspár	Szekeres (István)	
Szalay Pál	Egri ezer	Nyúzó Mihály		Ocskay László	Szádeczky Gáspár?	Kisfaludi László	
Réthey János		Bessenyei (Zsigmond)		Nagy János Bezerédy Imre		Prényi Farkas	
Mikházy (Nikházi György)		Krucsay Mihály		Somogyi Ferenc			
		Palocsay György		Géczy Gábor			

Udvari hadak		Erdélyi hadak	
Lovasezredek	Gyalogezredek	Lovasezredek	Gyalogezredek
Ordódy György	Szentiványi (János)	Pekry uram (Pekry Lőrinc)	Ecsedy (János)
Visznyák (Vissenacque, Alexandre Joseph)	Fervil (Fierville le Hérissey, Louis)	Vay László	Balogh Zsigmond
Norval (Carolus)	Bonafus (Bonafous, Charles)	Csáky László	Szászság
Székely (Zsigmond)		Bik László	Szentpáli (István)
		Draguly (Farkas, „Rác Draguly”)	
		Teleky	
		Jósika Sámuel	
		Székely soldos ¹¹	

¹¹ A hadrendben Thaly próbált eligazodni, és az eredeti iratot reflexióival és kiegészítéseivel látta el. A tiszáninneni lovasságnál megjegyezte, hogy Orosz Pál ezrede Gundelfinger parancsnoksága alatt állt, s hogy hiányoznak a felsorolásból Semsei századai; a gyalogosoknál kérdőjellel szerepeltette Andrássy Istvánt

Azt is tudnunk kell, hogy a Regulamentumban lefektetett elveket és a tiszta gyakorlatot elég gyorsan meghaladták az események. Kicsit előreugorva az időben: 1708–1709 telén a hadsereg racionalizálásnak újabb fejezete kezdődött el, a dandárosítás, amivel – itt tételesen nem részletezhetően – mintegy felülírták a Regulamentum számos pontját. Az új szervezésről 1708 vége felé születhetett meg a döntés, és 1709 januárjában léptették életbe. Újdonság, de legalábbis szemléletbeli átértékelést feltételez az a tény, hogy ismét és deklaráltan is megjelenik a reguláris–irreguláris ellentétpár, amennyiben mind a gyalog, mind a lovas fegyvernemben reguláris és irreguláris dandárokat szerveztek. Ezeket a francia mintára létrehozott lovasdandárokat hat–hat, a gyalogdandárokat három–három ezred alkotta. A hadrendben továbbra is külön státust élveztek a tiszántúli hadak, amennyiben ott megmaradt a hadtest-szervezés, benne lovas- és gyalogezredekkel („Károlyi uram corpora”). Egy-egy gyalog- és lovasdandárt képeztek az udvari hadak is.

Íme az 1709 januárjában érvényes hadrend:

Udvari hadak („Főlséges Fejedelem Udvari hada”)	
Ordódy György dandára	Szentiványi János dandára
Ordódy György	Szentiványi János
Zay András	Ferville (Fierville le Hérissey, Louis)
Deák Ferenc	Dittrich (Dietrich, Hans Jacob)

Reguláris lovasregimentek	Mezei lovasregimentek	
Babócsay Ferenc dandára	Ebeczky István dandára	Balogh István dandára
Babócsay Ferenc	Ebeczky István	Balogh István
Nagy János	Bottyán (János)	Kókay Márton
Palocsay György	Somodi Ferenc	Sötér (Tamás)
Géczy Gábor	Szalay (Pál)	Jász
Gyürky Pál	Rétey György	Nikházy György
Luzsinszky cum Bokros	Rétey János	Csáky (László)
		Orosz Pál

Fejérpataky ezrede mellett, és megjegyezte Sennyei Pongrácz nevét a dunáninneni hadtestnél; hogy Eszterházy Dániel ezredét Berthóthy Zsigmond vezényli, hogy a Luzsinszky ezred tulajdonosa Petróczi István, hogy hiányzik Bezegh Imre ezrede, a gyalogosoknál pedig Winkler Vilmos és Andrássy Pál, majd ezt is áthúzva odaírta Andrássy István nevét. A dunántúliaknál szerinte kimaradt Goda, Sándor László és Bakács Lukács, a gyalogosoknál Horváth Tamás, majd itt is megjegyezte Andrássy Pál és Sennyei Pongrácz nevét. Az udvari gyalogságnál Bercsényi palotásait hiányolta, és megjegyezte, hogy speciális hivatásuk a testőrzés és ők adták Ungvár helyőrségét. Az erdélyieknél a szászok mellett zárójelben megjegyezte Ritter nevét és nota benével a végén Csáky Imre nevét. Első feltételezésében 1706–07 telére keletkezett az irat, majd visszatette 1708 július közepére, Érsekújvárra. A táblázatokban a zárójelbe tett névkiegészítéseket *Heckenast Gusztáv*: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2005. adatai alapján végeztem el.

Gyalogregimentek		
Csajághy János dandára	Perényi Miklós dandára	Urbán Czelder dandára
Csajághy János	Perényi Miklós	Czelder Orbán
Náray László	Radics András	Andrássy György
Révay Imre	Bagossi féle! (Bagossy László)	Winkler Vilmos

Károlyi Sándor hadteste	
Lovasezredek	Gyalogezredek
Szemere László	Károlyi (Sándor) uram
Besseney Zsigmond	Almási Márton ¹²
KrucsayMárton	
Sennyey István	
Bik László	
Nyúzó Mihály	

Megváltozott az ezredek szervezete és jelentősen megemelkedett a keretlétszámuk is. A Regulamentum még 10 compániás lovas- illetve 8 compániás gyalogezredekről szólt. A lovascompániák létszáma 80 gregárius, de „szabad légyen minden tisztnak serénysége által compániáját száz közsemélyre szaporítani” – rendelkezett a törvény, míg a gyalogcompániáké, „együtt a prima plana beli tisztekkal,” 150 fő. A Regulamentum szerint a gyalogregimenteket két zászlóaljra (batalióra) osztották négy–négy compániával, illetve minden reguláris gyalogezredben megszerveztek egy–egy száz fős granatéros compániát is. Eszerint egy lovasezred létszáma, beleértve az ezredtörzset is, optimális esetben 1100, a gyalogezredé pedig 1300 fölé is emelkedhetett – ami persze, tegyük hozzá, csak fikció, hiszen ez az állapot szinte soha nem következett be. Az új struktúrában egy gyalogezredet már három–három zászlóalj és egy gránátos század alkotott.¹³ Az ezred létszáma („completus statusa”) is megemelkedett, 1900 főre, amihez hozzájött még az ezredtörzs állománya, így – legalábbis kereteiben – közel kétezer fős regimenteket kell elképzelnünk. A zászlóaljak változó számú, de legkevesebb három compániából álltak. Egy-egy compánia (század) létszáma 150 fő, ami elvileg akár 200 fölé is emelkedhetett. (A létszám a korszak Habsburg hadserege azidőtájt szervezett magyar hajdúezredekében is 200 fő volt.)

Az újítások talán legfontosabbja a harmadik zászlóaljak megteremtése. A harmadik zászlóaljak tartaléknak számítottak, a Habsburg haderőben később elterjedt nevükön „helyőrségi zászlóaljnak,” vagy „kiképző” zászlóaljnak, amelyek a rendtartás szerint a kijelölt vármegye valamelyik nagyobb erődjében, városában állomásoztak. Ott vonták

¹² Az irat „Az Ország Cassájának subdivisioja, Anno 1708 31 X-bris” címet viseli. OszK Kézirattár, Fol. Hung 1389/XI. 267. f. A névkiegészítésekre l. az előző jegyzetben frottákat.

¹³ *Meynert*: Geschichte der k. k. österreichische Armee. III. k. 156. o. A gránátosok megjelenése a gyalogos alakulatokban a XVII. század második felére tehető. Az akkori harcászati szabványok századonként nyolc gránátos katonára hadi alkalmazását írták elő. A XVIII. század elejétől aztán az egyes századok gránátosait özszevonták, és külön gránátos századot alakítottak belőlük. E hadszervezési újítást a kuruc hadsereg is átvette.

össze és itt szerelték fel az újoncokat, ott folyt a kiképzésük, ott volt az ezred „anyagraktára”, hadbiztosi apparátusa, ott tárolták az utánpótlási anyagokat, ott volt az ezred szimbolikus „otthona,” s persze tényleges központja. Ez a meglehetősen praktikusnak tetsző lépés sokkal nagyobb jelentőségű, mint ahogy az az első pillanatban tetszik: valójában túlmutatott önmagán, de az aktualitás és a kényszer diktálta helyzetet is. A helyőrségi zászlóaljok létrehozása az állandó ezredek megteremtéséért tett, lehetséges hatásaiban túl nem értékelhető döntés volt, amivel a kuruc hadvezetés lényegében megelőlegezte azt a későbbi gyakorlatot, ami majd a Habsburg állandó hadseregnek is jellemzője lesz.

A hadseregreform legnehezebb része az ellátás racionalizálása volt. Ennek útja az adórendszer átalakításán át vezetett, ami – kényszerhelyzetben – a természetbeni adózás kiterjesztését jelentette. A katonaság zsoldjának, élelmezésének, felszerelésének, ruháztatásának az adókhoz való kapcsolása, e formájában, az 1707 januári rozsnyói tanácsülésen hozott határozatok alapján kezdett rendszeres gyakorlattá válni. A kiváltó ok a szükség volt, az infláció és az áruhiány. Ahogy a január 27-én tartott ülésen megfogalmazódott: *„posztó és más requisitumok rézpénzen nem comperiáltanak, fejezpénz is annyira való nincsen.”* Szükséges lenne ezért – folytatódik az indoklás – oly naturáliák (marha, bőr, faggyú, méz, viasz) vármegyékre való kivetése, amelyek a külkereskedelemben hasznosulhatnak, értékükben pedig a szomszéd provinciákból lehetne elegendő posztót hozatni a hadak ellátására. De szükség van másfajta naturáliákra is, különböző hazai iparcikkekre, amelyek egyenesen a csapatokhoz kerülnek – különböző textilfélésegekre, főleg a paraszti háziipar termékeire, mint a vászon és a gyapjú és a közruházkodás általános cikkei, lábbelik, alsó ruházat (ing és lábravaló) és nemezsüveg (fekete süveg). Minthogy a rozsnyói kivetés alapja még a nádori porta volt, a különadóhoz egy porta értékét 152 rajnai forint 50 dénárban állapították meg, ami országos összesítésben mintegy 760 000 forintot tett ki. A behajtás során az elsőbbséget a közvetlen hadellátásra fordítható cikkeknek adták, a vászonnak, gyapjúnak és az „apró mundérnak.” Ezek tették ki a 760 000 forint valamivel több mint felét, ami ezen felül volt, az lett a külkereskedelemben tovább értékesíthető kontingens¹⁴ A teljesítésben azonban – mint ahogy a szabadságharc alatt mindvégig – nagyok voltak az elmaradások. Amit nem sikerült termékekben leadni, megválthaták pénzzel – de csak ezüstpénzzel.

A következő esztendőkre az adók kivetése már az ónodi országgyűlésen megalkotott új adózási rend alapján, dicák szerint történt, maguk az adók pedig egyre közvetlenebb formában kerültek az egyes alakulatokhoz. Az 1708-as adóról 1707 decemberében Kassán döntöttek a kuruc illetékesek. Az adónemek egyre változatosabbak lettek. A pénz- és az élelmiszeradó, a téli kvártély és a szekerezés – mint hagyományos közsadók – mellett megjelentek a kifejezetten a hadak finanszírozását segítő új adófajták is, mint a „rekrutaalap” és a „lóalap”. A két új adót a lovasság költségeire tervezték be, így kivetésük is a nemesi dicákra történt. A pénzadó nagyságát a kassai gyűlésen az úri és nemesi dica után 3 forintban, a parasztoké és a katonáké után 2 forintban állapították meg, amelyből a

¹⁴ A rozsnyón történeteket idézi *Takács János*: Közteherviselés II. Rákóczi Ferenc korában. Zalaegerszeg, 1941. 124. o. Tekintélyes mennyiségekről volt szó. A kivetés közel 800 000 sing széles és ugyanannyi sing keskeny szövet, 2 300 mázsa gyapjú, 35 000 delicsizma, 70 000 közönséges csizma, 41 000 fekete süveg beszedését írta elő. A fennmaradó összegből 7 653 pár ökör közel 7000 kikészített marhabőr, 1332 mázsa viasz, 223 mázsa fagyú, 639 mázsa méz és 906 mázsa kender. Uo. 124–129. o. Ezeknek kellett volna hasznosulniuk a külkereskedelem révén. Kereslet híján azonban igazi kurrens termék csak a lábón hajtott szarvasmarha lett, a kereskedők idegenkedtek másfajta árúk átvételétől.

nemességnek 1 forintot ezüstpénzben kellett befizetnie, mert – így Bercsényi – a „*recrutáció ezüstpénzzel szokott végbemenni, arra nézve a harmadik dicális forintot ezüstpénzzel parancsolta incassáltatni Ónagysága.*” Ez lett a fentebb jelzett rekruaalap. Ezüstpénzből képződött a lóalap is, a nemesi dicák után járó 6–6 ezüst garasból. 100 dica hat garasai tették ki egy ló árát, 20 tallért, vagy 30 rajnai forintot.¹⁵

Élelemadóban minden – akár úri, akár paraszti – dica után egyformán egynegyed kassai köből búzát, egynegyed kassai köből zabot és 8 bányavárosi font húst határoztak meg. Élelmészeti cikkeket csak a nyári hónapokban szedtek, a kvártélyos időre (novembertől májusig) inkább annak pénzbeli ellenértékét követelték az adózóktól. A téli kvártély, mint közadó, hagyományosan a paraszti dicákat terhelte. Minden 15 dica után képződött egy-egy orális és equilis porció, amelynek átszámított összege a hat kvártélyos hónapra összesen 30 forint volt. Ebből 18 forint esett az orálisra havi 3 forintjával és 12 az equilire havi 2 forintjával. A 30 forintból 9 forint ezüstpénzben volt fizetendő. Ezt persze csak akkor kellett fizetni, ha adott faluban télidőre kevesebb katonát szállásoltak el, mint amennyit a dicaszámok után kellett volna. A harmadik adózó csoportot a szabad királyi városok jelentették. Dicáikra, hasonlóan a nemességéhez, 3 forintot vetettek ki, amelyből két forint ment a tüzéség költségvetésébe, 1 (ezüst)forint pedig ugyancsak a rekrua alapba. A téli kvártély megváltásáért, mivel a városokban nem volt beszállásolás, minden dica után 2 garast kellett befizetni a kasszába.

Sajátos helyet foglalt el az adózók palettáján a vitézítő rend. Azt már az ónodi országyűlésen kimondták, hogy a katonáskodókat személyükben ki kell emelni az adózók sorából, „*nem lehet együvé vetni a maga gazdaságát űző lakosokkal,*” s mindegyiküknél, minden vagyonféleség esetében, egy dicát le kell vonni, továbbá mentesülnek a kvártélytól, a vecturázástól. Mindezzel együtt a katonaság adózása egészen érdekes variációkra is lehetőséget adott, például a zsoldfizetés tekintetében. Ha ugyanis a katonának nem tudták megadni hivatalos, pénzbeni járandóságát, hozzácsapták azt a katona adójához, s amennyi pénzzel az állam neki tartozott, annyival kevesebbet kellett adóban teljesítenie. Vagyis a dica, mintha egyfajta váltó lett volna, valódi értékhardozóként kezdett szerepelni.

Hogy milyen is volt valójában az a mechanizmus, amely a hadsereget „rendben tartotta,” s hogy egyáltalán milyen hatékonysággal működött, sommázva mutatja Eszterházy Antal egy 1708-as levele Vas vármegyéhez, melynek 800 hajdút kellett kiállítania. A vármegyét nyolc „*cirkulusra*” osztották, minden falura kimérték a rekrutaszámot és a fegyver- és ruházati anyag mennyiségét. A hajdú rekrutának „*jó puskát, szablát, lódingtartót, két pár fejjerruhát, két pár bocskort, söveget, övet és tarisznyát adnak, ezen kívül aba dolmánt és nadrágot, s mindehhez minden regrutának egy hónapi hópénzt.*”¹⁶ Ez volt az elhatározás, a megvalósítás azonban kívánnivalókat hagyott maga után. Látván a siralmas eredményt, Eszterházy Antal meglehetősen szarkazmussal förmedt rá a vármegyére 1708. május 21-én.¹⁷ Megdicséri ugyan őket, hogy kiállították az „*obveniáló gyalogságot,*” ám annál keményebb a hajdúk küllemét illetoően, merthogy – írja – „*megte-*

¹⁵ A remonda lovak beszerzésének szükségmegoldása volt az is, ha a „szegénység” az adóhátralékát lóbeadással teljesíthette. Bercsényi Berzeviczy Boldizsár cassírenek olyan utasítást adott 1709-ben, hogy a Szepességből Babócsay Ferenc ezredének lovasítására fogadjon el hátralékban lovakat. AR I/VIII. 58. o. Bercsényi expedíciós könyve, 1709. június 8.

¹⁶ Vas Vármegye Generális Congregatioja Eszterházy Antalhoz, 1708. március 29. In: Eszterházy Antal kurucz generális tábori könyve 1706–1709. (Kiad.: Thaly Kálmán.) Budapest, 1901. 154–155. o.

¹⁷ OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 1389/XXIII. 650. f. (Thaly Kálmán saját kezű másolata.)

kintvén az gyalogságot a nemes vármegye felől való *suppositumban*, legottan csüggedezni kezdettem, ... mert azon vármegye maga *contingens* gyalogságát olly illetlenül, olly alkalmatlanul s mindenkben való fogyatkozással olly böcstelenül állította ki, hogy az a közjó prostitutiója, – s annak *contemptussának* valóságos mutogatására a ruha helett, és nem *accessiojárul*, meztelenséget, az fegyver helett botot és semmirekellő csúfságos fegyveres fegyvertelenséget, alkalmatos hadi személyek helett alkalmatlan csonka, béna s koldusvezetőket ...” küldött.

Nincs lehetőségem arra hogy ehelyt mutassam be mindazt a számtalan trükköt, ötletet, pénzügyi bűvészmutatványt, amelyek, minden nehézség ellenére, együttesen, végül is biztosították a kuruc sereg túlélését a szabadságharc második felében. Az a „kuruc rend,” amely éppen ebből az – első ránézésre – kaotikusnak tetsző halmazból felsejlik, ha az utókor szívesen használja is a rendtelenség szinonimájaként, rövid távon működőképesnek bizonyult. A kuruc állam pedig igyekezett megteremteni mindehhez a törvényes kereteket.

György Ságvári

THE HUNGARIAN ARMY AND THE REGULAMENTUM UNIVERSALE

Organisation and Logistics of the Army after the Diet in Ónod

Summary

In 1707, in the Diet in Ónod, the rebellious Hungarian estates enacted the *Regulamentum Universale* as part of Act 10. When dealing with the organisation and logistics of the army of the War of Independence in the period that followed the aforementioned Diet, the *Regulamentum* is a basic source. Its norms at least theoretically regulated the organisation and operation of the army of the insurgency, and controlled its internal life and structure as far as possible. The *Regulamentum*, however, did not reflect the everyday reality of the War of Independence; it provided a picture of an ideal army instead. In fact, the general routine of the army was more complicated and for most soldiers rather dreary. Nevertheless, the *Regulamentum*, a legal document, served as a source of information regarding issues of military regulation and army logistics, as well as a message to the civilian public, for it was supposed to express the relations of the society and the army in numbers, i.e. it laid down the burdens that the society had to shoulder in connection with military service and army supplies in particular. To sum up, the norms of the *Regulamentum* were meant to prevent arbitrary actions and violence that take place in wartime, or in any case to make them predictable, in other words to turn them into a legitimate and supervised state monopoly.

Most articles of the *Regulamentum* treat the organisation and the logistics of the army. The author examines the development of those two issues in the period between 1707 and 1711, with special regard to the roles of the state – its direct and indirect activity concerning the organisation and welfare of the army.

György Ságvári

L'ARMÉE KOUROUTZ ET LE REGULAMENTUM UNIVERSALE

L'organisation et le ravitaillement de l'armée après Ónod

Résumé

En 1707, les Ordres kouroutz ont adopté l'article 10 sur le Regulamentum Universale. Concernant l'organisation et le ravitaillement de l'armée, ce Regulamentum est incontournable pour la période d'après Ónod de la guerre d'indépendance. Les normes y définies ont fixé, du moins en principe, les cadres organisationnels et opérationnels de l'armée kouroutz, ainsi que, dans la mesure du possible, la vie et l'ordre intérieurs de celle-ci. Toutefois le Regulamentum reflétait peu la réalité quotidienne de la guerre d'indépendance, il véhiculait plutôt l'image idéale de l'armée. Le quotidien de celle-ci était beaucoup plus confus et aride. Le Regulamentum, en sa qualité de loi en vigueur était tout de même une référence pour les questions relatives au règlement militaire et au ravitaillement de l'armée. Il envoyait aussi un message à la société puisqu'il pouvait quantifier, dans le meilleur des cas, le rapport entre l'armée et la société, notamment les charges incombant à cette dernière du fait de la guerre et des besoins de ravitaillement. Par conséquent, les normes fixées dans le Regulamentum pouvaient entraver les actes arbitraires et violents accompagnant la guerre ou plus précisément les légitimer sous forme d'un monopole d'État prévisible.

La plupart des articles du Regulamentum traitent de l'organisation et du ravitaillement de l'armée. Mon écrit examine ces deux questions entre 1707–1711 et avant tout les différentes formes de l'engagement public des kouroutz et leur activité d'organisation directe ou indirecte pour »subvenir aux besoins« de l'armée.

György Ságvári

DAS KURUTZENHEER UND DAS REGULAMENTUM UNIVERSALE

Heeresorganisation und Heeresversorgung nach Ónod

Resümee

1707 inartikulierten die Kurutzenstände mit dem Gesetzesartikel 10 das Regulamentum Universale. Aus der Sicht der Heeresorganisation und der Heeresversorgung ist das Regulamentum für die Zeitspanne des Freiheitskampfes nach Ónod eine unumgängliche Tatsache. Die darin festgelegten Normativen haben, zumindest auf der Ebene der Intentionen, den Organisations- und Betriebsrahmen der Kurutzenarmee bestimmt. Im Rahmen ihrer Möglichkeiten hielten sie das Innenleben und die Ordnung des Heeres im Lot. Das Regulamentum spiegelte jedoch die alltägliche Wirklichkeit des Freiheitskampfes nur begrenzt wider – es war eher nur ein Idealbild des Heeres. Der Alltag war viel konfuser und – hinsichtlich der Gesamtheit des Heeres – auch viel trostloser. Trotz alledem diente das Regulamentum als existierendes Gesetz insbesondere in der Militärordnung und in den Fragen der Heeresversorgung als Orientierungspunkt. Zugleich war es eine Botschaft in Richtung der Gesellschaft, da es im optimalen Fall die Beziehung zwischen Gesellschaft und Heer, die Lasten, die die Gesellschaft trafen, mit dem Kriegsvolk und vor allem der Heeresversorgung einhergingen, quantifizierte. Die im Regulamentum festgestellte normative Ordnung konnte also alles in allem der Willkür und Gewalttätigkeit infolge der Kriegsverhältnisse Einhalt gebieten, oder machte diese zumindest berechenbar. Anders formuliert, machte es sie zu einem legitimierten und überwachten staatlichen Monopol.

Ein Großteil der Artikel des Regulamentum beschäftigt sich mit der Heeresorganisation und der Heeresversorgung. Diese Studie untersucht den Verlauf dieser beiden Fragen zwischen 1707–1711, in erster Linie die Formen der staatlichen Rolle oder die indirekte organisierende und „fürsorgliche“ Tätigkeit der Kurutzen im Leben, im Alltag des Heeres.

Дьердь Шагвари

АРМИЯ КУРУЦЕВ И REGULAMENTUM UNIVERSALE

Организация и снабжение армии после Онода

Резюме

В 1707 году на государственном собрании в Оноде сословия куруцев статьей 10-ой узаконили Regulamentum Universale. Regulamentum Universale стал основной необходимой статьей в отношении штатной организации армии и снабжения в после-онодский период освободительной борьбы. Заложенные в нем нормативы определили – по крайней мере на уровне намерений – организационные рамки и устав действий армии куруцев, по мере возможностей он сохранял в уставных рамках внутреннюю жизнь и порядок армии. Однако Regulamentum не столь полно отражал повседневную реальность борьбы за свободу, это был скорее идеальный образ армии. Повседневная жизнь ее была более беспорядочной и в целом более безрадостной. Но при всем при этом Regulamentum как существующий реальный закон служил руководством к поддержанию боевого порядка, в вопросах снабжения армии, и одновременно был средством коммуникации с обществом, ибо в положительном случае он мог служить количественным выражением контактов между обществом и армией, выражал в реальных цифрах материальное бремя, ложившееся на народ в связи с военным делом и главным образом в связи со снабжением армии. Таким образом нормативный порядок, установленный в Regulamentum-e, в целом, мог поставить заслон произволу и насилию в условиях войны, или по крайней мере дать цифровое выражение материальных расходов, несколько в иной формулировке можно сказать, что он узаконивал инспекцию над армией, ставшую государственной монополией.

Основная часть параграфов Regulamentum-a занимается штатной военно-армейской организацией и снабжением в военное время. Настоящая статья рассматривает формирование этих вопросов в период 1707–1711 годов, прежде всего формы функционирования куруцев в государстве, их непосредственную или опосредованную организационную и „попечительскую“ деятельность в жизни армии и ее повседневном существовании.